

ODGOVORNOST INTELEKTUALACA ZA DRUŠTVENI KONSENZUS U HRVATSKOJ

Tomislav Zdenko TENŠEK
Zagreb

Sažetak

U izlaganju se na početku svraća pozornost na dvije riječi koje se nalaze u temi priloga, a to su odgovornost i društvo. Potom se upozorava na neke pretpostavke poziva intelektualaca u povijesti, u društvu i u Crkvi, i onda se posebno ukazuje na negativan obrat koji se dogodio kod suvremenih intelektualaca u Europi. U drugom dijelu svraća se pozornost na poziv kršćanskih intelektualaca u izgradnji zajedništva u društvu. Posebno se ističu naši hrvatski koncilski i pokoncilski intelektualci kao putokaz stvaranja konsenzusa u sadašnjem društvenom procesu u Hrvatskoj. Većim dijelom prilog ima u vidu kršćanske intelektualce.

Ključne riječi: *svijet, društvo, intelektualci, odgovornost, politika, zajedništvo, društveni konsenzus, Drugi vatikanski koncil*

Odgovornost intelektualca za svijet i za društvo

Današnja etika kao i društveni nauk Crkve odgovornost stavljaju u središte društvenih procesa. Crkva naročito ukazuje na nužnost ontološke utemeljenosti odgovornosti u najširem smislu riječi, odgovornosti za svijet i odgovornosti za konkretno društvo jedne zemlje i naroda. Odatle i nužnost govoriti o odgovornosti u Hrvatskoj kao o dijelu svijeta. Nema nikakve sumnje da kršćanstvo u svjetlu Novoga zavjeta svijet s jedne strane doživljava kao nesavršen i opasan, Pavao čak kaže da je svijet «pod vlašću Sotone» (Rim 16, 20; 1Kor 5, 5; 7, 5; 2Kor 2, 11; 4, 4; 1Sol 2, 18). S druge strane nema ni najmanje sumnje da svijet ima svoj izvor u Bogu i da stoji «pod Božjom providnošću» (Mk 13, 19; Dj 4, 24; 17, 24; Rim 25, 1; 1Kor 8, 6; Ef 3, 9; Heb 1, 10; Otk 4, 11; 10, 6 i dr.). Svijet je stvoren po Kristu i stoga ne može biti bitno loš. Prema tome, po Novom zavjetu, odnos kršćanina prema svijetu zahtijeva istodobno odmak i služenje, odluku za Boga koja ne dopušta nikakav bijeg od svijeta i nikakvo nijekanje svijeta. Posljedično ovom shvaćanju svijeta kršćanin se prema konkretnom društvu u kojemu živi, odnosi istodobno kritički i s odmakom ali i s odgovornim služenjem. Ako je odgovornost čovjeka usmjerena razvoju božanskog stvaranja svijeta, kako to proizlazi iz tajne postanka (Post 1, 28), isto je tako čovjek svjestan tajne zla koja se ušuljala u svijet grijehom. Kao Božji partner čovjek je s Kristom, Spasiteljem svijeta i čovjeka, pozvan svladati raspadajuće, razarajuće sile u svijetu. Kršćanaka odgovornost za svijet i konkretno društvo u kojemu živi i djeluje počiva na Kristovoj tajni na temelju koje je čovjek povezan s Kristom i obvezan na suradnju u posvećivanju svijeta i društva.

Povijesno gledano dugo je prevladavalo shvaćanje svijeta, koje je dominiralo u srednjem vijeku, a karakterizirao ga je praktički dualizam, prema kojem svijet i svjetovno u društvu valja suprotstaviti duhovnom i transcendentnom. Konkretni svijet mogao je vrijediti tek kao *vestigia Dei* (Božji tragovi). U novije doba, u procesu posvjetovljenja, svijet se više

promatra kao *vestigia hominis* (ljudski tragovi), plod stvaralačkog čovjeka, kao «svjetovni svijet» kojeg Bog prihvaća u svom Sinu Isusu Kristu.

Iz ovakva poimanja, koje je jasno došlo do izražaja na Drugom vatikanskom koncilu (1962.-1965.), svijet je primjereno svojoj stvorenosti istodobno autonoman i upućen na Boga. Bog prihvaćajući oslobađa «ono drugo u vlastitost samoga bitka» (J.B. Metz). Tako gledano kršćaninu više no ikada postaje vidljiva njegova kršćanska odgovornost za svijet i za konkretno društvo kao «posredniku, gotovo kao mjestu za prekrcavanje oslobođenog svijeta».¹

Drugi vatikanski koncil snažno ističe autonomiju zemaljskih stvarnosti, «autonomiju ljudi, društava i znanosti».² Vlastite zakone i vrijednosti ovih područja «čovjek mora postupno otkrivati, primjenjivati i sređivati».³ Čovjek kao suradnik i Božji partner sudjeluje po Kristu u stvaranju i otkupljenju svijeta na svim područjima koja pripadaju vremenitom redu kao što je obitelj, «kultura, ekonomija, umijeća i struke, ustanove, političke zajednice, međunarodni odnosi».⁴ To konkretno znači da kršćanska odgovornost za svijet i za društvo u kojemu kršćanin živi i djeluje uključuje sve, primjerice, odgovornost za život, nerođen kao i onaj u odmakloj dobi, za živi svijet (ekologija), za oblikovanje političkih i gospodarskih struktura, za promicanje ljudskih prava, za mir u svijetu. Uz ovo snažno isticanje autonomije zemaljskih stvarnosti, osobito čovjeka, Koncil istodobno upozorava da bi ono moglo dovesti do kobne jednostranosti ako čovjek u vidljivim dimenzijama svoje slobode i svog stvaralaštva ne bi bio upućen na apsolutnu slobodu, na samog Stvoritelja. Stoga kršćanska odgovornost za svijet i za konkretno društvo u tom svijetu uključuje svjedočenje o Božjem suverenom pravu prema stavu: «Treba se većma pokoravati Bogu negoli ljudima» (Dj 5, 29).

Intelektualci pred napašću posvajanja političkih strasti u Europi

Julien Benda u svojoj pomalo šokantnoj ali i inspirativnoj knjizi «Izdaja intelektualaca»⁵, iz koje uzimam neke misli, primjećuje da je «čovječanstvo tijekom dvije tisuće godina činilo zlo, a hvalilo dobro». Premda nisu mogli spriječiti laike da cijelu povijest ispune svojim mržnjama i pokoljima, ipak su bili upravo intelektualci koji su ih «spriječili u tome da ta djela pretvore u religije, da ih usavršavaju, vjerujući u svoju veličinu».⁶ Poduga je povorka tih intelektualaca: Toma Akvinski, Roger Bacon, Galilej, Rabelais, Montaigne, Descartes, Racine, Pascal, Leibnitz, Kepler i mnogi drugi, možemo kazati da su do današnjih dana u cjelini ili ostajali podalje od političkih strasti slijedeći Goetheovu krilaticu: «Ostavimo politiku diplomatima i vojnicima», ili, ako su držali do njih, odnosili su se prema njima kritički ne podlegavši im kao strastima.

Međutim, primjećuje Benda, potkraj XIX. stoljeća dolazi do bitne promjene: «intelektualci pristaju na igru političkih strasti; oni koji su dotad obuzdavali realizam naroda počinju ga poticati».⁷ Po cijeloj Europi, većina umjetnika, a posebice pisaca, te priličan broj znanstvenika, filozofa i «službenika Božjih» ima svoju dionicu u zboru rasnih mržnji i političkih sukoba. Još se manje može zaniijekati njihova naklonost nacionalnim strastima. Intelektualci su prigrlili političke strasti kao strasti: želja za praktičnim djelovanjem, žeđ za

¹ J.B. Metz, *Politička teologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., *passim*.

² *Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, Radost i nada (GS)*, 36.

³ *Isto mj.*

⁴ *Dekret o apostolatu laika*, AA 7.

⁵ J. BENDA, *Izdaja intelektualaca*, izd. Politička kultura, Zagreb, 1997.

⁶ ISTI, *Izdaja...*, str. 86.

⁷ *Isto mj.*

neposrednim uspjehom, isključiva usmjerenost na postizanje cilja, prezir spram argumenata, preuveličavanje, mržnja, fiksne ideje. Moderni je intelektualac sasvim raskinuo s običajem ostavljanja političara samog na javnoj govornici. On je svjestan da je građanin i da kao takav mora djelovati; on se time ponosi; njegove su knjige pune prezira spram onoga koji se zatvara u područje svoje umjetnosti ili znanosti i koji ne pokazuje zanimanje za ono što uzbuđuje građanstvo. Moderni intelektualac, kojemu je poziv traganje za vječnim istinama, vjeruje da će biti veći ako se bude bavio politikom. Prirodno je i općepoznato da su intelektualci, prigrliivši strasti laika, rasplamsali te strasti u njihovu srcu. Posvećujući se politici, intelektualac joj, ako je umjetnik, daje pečat svog senzibiliteta, ako je mislilac, svoje moći uvjeravanja, a u oba slučaja svoj moralni ugled.

Ne mislim, kaže Benda, da je intelektualac iznevjerio svoj poziv ako se pojavi za javnom govornicom, nego ako to čini, poput mnogih u modernom dobu, zato da bi raspirivao realističke strasti, klasne, rasne i nacionalne. Vrlo je pouzdan znak da je javni istup intelektualca, bio on umjetnik, znanstvenik ili misnik, u skladu s njegovim pozivom ako ga odmah napadne političar, kojemu je zasmetao u ostvarenju praktičnih interesa (npr. Sokrat ili Isus). Za intelektualca kojega političari hvale može se unaprijed reći da je izdao svoj poziv.

Skлонost intelektualaca političkim strastima posebno se čini novom i bremenitom kad je posrijedi nacionalizam. Nije nikakva novost ako ustvrdimo da su se često u povijesti čovječanstva pojavljivali intelektualci koji podržavaju nacionalnu strast. Međutim, samo naše doba poznaje mislioce, ili ljude koji se takvima nazivaju, koji javno obznanjuju da svoje domoljublje nikada neće podrediti kontroli razuma, koji izjavljuju kako «domovini treba priznati da je u pravu i kada griješi». Takvo su domoljublje zastupali Barrès za Francusku, D'Annunzio za Italiju, Kipling za Englesku i William James za Ameriku. Očito da tu nije riječ o pravom domoljublju već o sljepilu na kojem grade snagu nacije. Da ovakvo slijepo domoljublje nije samo stvar intelektualnih političkih ideologa već i religioznih krugova, može se vidjeti i na iskustvu Drugog svjetskog rata u Njemačkoj, gdje se od svećenika nije mogla izvući ni sjena od prosvjeda protiv nasilja što ga je počinila njihova nacija, i koji nisu šutjeli samo iz opreza. Benda primjećuje još jedan oblik domoljublja modernog intelektualca, ksenofobiju, tj. mržnju prema «došljacima», podcjenjivanje svega što nije «naše». Sve te osjećaje, tako ukorijenjene u narodu i tobože nužne za njegov opstanak, prigrlili su danas ljudi koje nazivamo ljudima duha, i to s opasnom gorljivošću i nimalo naivno, pa zato ta pojava zaslužuje veću pozornost. Nije neka novost ako ustvrdimo da je izrazito nacionalna pristranost u osnovici stvaranja suvremenih europskih država, mislim tu u prvom redu na Francusku, ali ne izuzimajući tu ni stvaranje suvremene Hrvatske; da je za obranu svoje domovine, najčešće pod pritiskom inozemstva, bilo potrebno biti izrazito nacionalno pristran i da su samo oni koji su pristali na taj fanatizam bili istinski domoljubi. Usudujemo se ustvrditi, oslanjajući se na mišljenje Juliana Bende, da su intelektualci, podlegavši tom fanatizmu, iznevjerili svoj poziv, koji im nalaže da se kultu rodne grude, koji narode potiče na mržnju, suprotstave kultom pravednosti i istine. Opasno je ako ti novi intelektualci tvrde da ne znaju što su to pravednost, istina ili slične «metafizičke magle», usvajajući makijavelističko načelo prema kojemu je istinito ono što je korisno, a pravedno ono što zahtijevaju okolnosti.

Pozornost zaslužuju još dvije crte koje mi se čine novima u domoljublju modernih intelektualaca na koje upozorava Benda. To su: 1. uzdizanje vlastite domovine u božanske, vječne veličine i 2. uzdizanje vlastitog duha u neku vrst nacionalnog duha. Prvu ćemo jasnije uočiti u riječima pisca Guicciardinija iz XV. stoljeća: «Svaki grad, svaka država, svako kraljevstvo mora umrijeti; svi će jednoga dana, prirodno ili nesretnim slučajem, prestati postojati. Zato građanin koji doživi kraj svoje domovine ne može plakati nad njezinom nesretnom sudbinom kao što bi plakao nad svojom; s domovinom će se dogoditi ono što joj je suđeno; onome tko ima nesreću roditi se u vremenu kad se to ima dogoditi nije nimalo lako». Bi li se koji moderni mislilac, pita se Julien Benda, odan toliko svojoj domovini kao što je to

bio autor navedenih redaka, usudio ne samo reći nego i pomisliti o svojoj domovini nešto tako nevjerojatno slobodno i ujedno tužno? Za naše suvremenike to bi bilo ravno bogohuljenju. Oni ne vjeruju da iznad njihovih nacija postoji viši sud, kojemu se ništa ne može suprotstaviti.

A upravo takvim stavom prema zemaljskoj domovini, utemeljenoj na vjeri u Boga, gospodara povijesti, kršćani su se u prvim stoljećima suprotstavljali zemaljskim državnim institucijama. Čujmo odlomak kršćanskog intelektualca iz Poslanice Diognetu: «Kršćani žive u svojoj domovini, ali su kao naseljenici; dionici su svih tereta kao građani, a trpe sve kao tuđinci. Svaka im je tuđina domovina, a svaka domovina tuđina. Žene se kao svi, rađaju djecu, ali ne izlažu novorođenčad. Postavljaju zajednički stol, ali ne postelju. Nalaze se u tijelu, ali ne žive po tijelu. Borave na zemlji, ali su građani neba. Pokoravaju se donesenim zakonima, ali svojim življenjem nadmašuju zakone. Ljube sve, a svi ih progone. Ne poznaju ih, a osuđuju».⁸ Ovo naoko relativiziranje zemaljske domovine, koje uključuje kršćansku kritiku apsolutiziranja zemaljskih političkih institucija, nikako ne znači odsutnost domoljublja već samo zdravo i trijezno postavljanje kriterija kršćanskih vrednota u društvu. Kršćanin je prema našem drevnom autoru istodobno kozmopolit i domoljub. To dvoje nije nespojivo. Svijet je zajednička domovina sviju. Kad se zemaljsko uzdiže kao vječno, pa makar to bilo u emfatičkom domovinskom tonu: «Neka nam živi vječna Hrvatska», onda i vječne vrijednosti postaju sredstvo političkih i društvenih interesa u kojima dolazi neminovno do erozije istinskih kršćanskih vrednota i «etičkog univerzalizma» pod sve jačim pritiskom »moralnog totalitarizma»: «U našem dobu tzv. globalizacije dopijeva svaki etički univerzalizam, koji orijentira ponašanje i djelovanje, pod sumnju pluralizmu neprijateljskog moralnog totalitarizma».⁹

Drugo novo obilježje domoljublja modernih intelektualaca je njihova težnja da svoj duh uzdignu u neku vrstu nacionalnog duha, kako bi često puta njime mahali protiv duha drugih naroda. Zapanjujuća je činjenica da među modernim intelektualcima koji nastoje svoju političku strast pretočiti u svoje djelo ima filozofa, posebno metafizičara. Možemo kazati da je metafizika do XIX. stoljeća bila tvrđava neprobitačne duhovne djelatnosti. Spomenimo u starini Plotina, u srednjem vijeku Tomu Akvinskog i kasnije Descartesa ili Kanta koje nimalo nije zanimao svijet prolaznog. Moral grčkih filozofa bio je zasigurno privržen duhu naroda kojemu su pripadali, o tome svjedoče Platon i Aristotel, ali je njihova metafizika bila duboko univerzalna. Takav stav neosporno je branila i Crkva kroz svoju povijest. U svom djelovanju zastupa interese klase i nacije, ali u svojoj metafizici priznaje samo Boga i čovjeka. Tek su se u naše doba pojavili metafizičari, i to vrhunski, koji u svojim umovanjima veličaju svoju domovinu, a umanjuju vrijednost tuđe, i koji svom svojom sposobnošću apstraktnog mišljenja podupiru težnje svojih sunarodnjaka za dominacijom.

Ono u čemu su intelektualci najradikalnije raskinuli sa svojom tradicijom i čime su najodlučnije podržali nastojanja laika da se potvrde u stvarnom svijetu jest njihov pokušaj da ljudima nametnu svoje doktrine, svoje ljestvice vrijednosti. Veličanje nacionalne posebnosti, prema Bendi, tako neočekivano u svih intelektualaca, još je neočekivanije u onih koji bi trebali biti ljudi duha *par excellence*, u svećenstvu. Neobično je vidjeti one što su, barem u teoriji, stoljećima poticali ljude na to da priguše u sebi osjećaj svoje posebnosti kako bi sebe spoznali u Bogu koji nas sve ujedinjuje, kako sada počinju taj osjećaj hvaliti, jedni zbog «vjernosti francuskoj duši», drugi zbog «postojanosti njemačke svijesti», treći zbog «gorljivosti talijanskog srca», četvrti zbog straha od «zatiranja hrvatskog identiteta». Takvima možemo samo navesti Apostola koji oslanjajući se na svog Gospodina kaže: «Nema više Židov – Grk! Svi ste vi Jedan u Kristu Isusu» (Gal 3, 28). Crkva je, uzdižući domoljublje, kad ga je uzdizala, uvijek poticala na bratstvo i ljubav među ljudima, a ne na suprotstavljanje ljudi pripadnicima drugih nacija. S pravom primjećuje J.B. Metz da je moderni čovjek zapadne

⁸ Poslanica Diognetu, V, 5-15.

⁹ J.B. METZ, «U pluralizmu religioznih i kulturalnih svjetova», u: *Politička teologija*, KS, Zagreb, 2004., 297.

racionalnosti izgubio smisao za svoj vlastiti spomen u korist vlastitog eksperimenta. Traganje zapadnog duha sve je više usmjereno procesima modernizacije bez subjektivnosti «u kojima je čovjek sve manje svoj vlastiti spomen, a sve više još samo svoj vlastiti eksperiment i u kojima je, kako se čini, već akulturirana smrt onog čovjeka kojeg smo do sada povijesno upoznali. Vjerojatno bi jedna stvaralačka razmjena između različitih svjetova kulture bila ono što danas najprije zaslužuje ime «napredak». U svakom slučaju mi se čini da je spomenuta hermeneutička kultura neophodna pretpostavka za sve ugroženiji svjetski mir. Može li ovdje kršćanstvo Zapada, koje sve više sazrijeva u smjeru kulturnog policentrizma, postati produktivnim uzorom u oblikovanju svjetskog mira».¹⁰

U društvu izgrađivati zajedništvo

Vodeći računa o dvoznačnosti riječi svijet i društvo nije jednostavno odrediti raspoznajnu ulogu kršćanina i onda kršćanskog intelektualca u društvu. Od prvih je dana kršćanstvo svoj unutarnji identitet u konkretnom društvu gradilo na zajedništvu (*communio, koinonia*). U Djelima apostolskim kršćanska se zajednica definira ključem: «Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, lomljenju kruha i molitvama» (Dj 2, 42) i zatim: «U mnoštvu onih koji prigriše vjeru bijaše jedno srce i jedna duša. I nijedan od njih nije svojim zvao ništa od onoga što je imao, nego im sve bijaše zajedničko. Apostoli pak velikom silom davahu svjedočanstvo o uskrsnuću Gospodina Isusa i svi uživahu veliku naklonost» (Dj 4, 32-33). Značajke Crkve iz prvih dana kojima su kršćani ulazili u evangelizacijski pohod u tadašnjem društvu temeljile su se na nekim bitnim odrednicama: postojanost u apostolskom nauku, zajedništvo, euharistija, molitva, jednostušnost srca i duše, svjedočanstvo o uskrsnuću Gospodina Isusa. Bile su to pretpostavke stjecanja naklonosti kod ljudi.

Koliko su se kršćani prvih stoljeća znali izlagati u ondašnjem poganskom okruženju, svjedoči i njihova odlučnost kojom su inzistirali na distanciranju kako od židovske nacionalne isključivosti tako i od grčko-rimske politeističke univerzalnosti, primjenjujući na sebe ne baš popularni naziv «tertium genus», treći rod ljudi, utemeljen na religioznoj osnovi a ne etničkoj, koji se nadovezuje na povijesno-spasenjski korijen «izabranog Božjeg naroda» i koji istodobno teži univerzalnosti utemeljenoj na vjeri u jednoga Boga i na Kristu objavitelju Boga, spasitelju i pomiritelju svih ljudi. Pored ovog teološkog argumenta od ključne je važnosti za kršćane u onom vremenu bio etički argument utemeljen na besprijeckornom moralnom životu kršćana kao jamstvu istinitosti njihove vjere.¹¹ Ne mali napor uložili su kršćanski intelektualci prvih stoljeća, primjerice Justin, Atenagora, Teofil Antiohijski i naročito Origen, koji su ušli u otvoren i konstruktivan dijalog s filozofskim i visoko obrazovanim intelektualcima svoga vremena. Ti su kršćanski intelektualci tražili dodirne točke povezivanja nauka o logosu kod grčkih filozofa i kršćanskog tumačenja Krista Logosa, objavitelja jednoga Boga. Na osnovi govora o logosu kao univerzalnom smislu svega, ti će kršćanski apologeti biti protagonisti otkrivanja «sjemenke Logosa» među grčkim filozofima, naročito u filozofskim krugovima stoičke i platonističke provenijencije, otkrivajući u njima «anonimne kršćane». Gledano danas s povijesne distance, možemo s pouzdanim uvjerenjem kazati da se kršćanstvo prvih stoljeća, prodirući u grčko-rimsko društvo, preko svojih intelektualaca i moralnim životom kršćana, uspjelo nametnuti kao faktor stvaranja društvenog konsenzusa. Bilo im je to moguće na osnovi triju temeljnih postulata: 1. distanciranjem od totalitarnog državnog i političkog uređenja rimske države; 2. teološkom jasnoćom svoje vjere i 3. etičko-moralnim kredibilitetom svog života u postojećem društvu.

¹⁰ J.B. METZ, «U krizi europskog duha», u: *Politička teologija*, KS, Zagreb, 2004., 219-220.

¹¹ Usp. M. SIMONETTI, *Storia della letteratura cristiana antica*, Piemme, Casale Monferrato, 1999., 73ss..

Ovu dijalošku metodu uvelike je promijenio konstantinizam, veća ili manja sprega kršćanstva s političkim ustrojstvom država tijekom povijesti. Nije mi namjera elaborirati povijest Crkve u tom smislu, njezine slavne stranice i velike intelektualne genije tijekom srednjega vijeka, ali i oscilacije kojima je bila sklona. Napominjem samo da je istom Drugi vatikanski koncil zauzeo u tom smislu jasne stavove, distancirajući se od latentne ideološke napasti konstantinizma, pozivajući se na dijalošku metodu Crkve iz njezinih početaka. Obnova Crkve pokrenuta Drugim vatikanskim koncilom zasniva se upravo na njenom pozivu povratka «*ad fontes*».

Kad su biskupi na izvanrednoj sinodi godine 1985., obilježavajući dvadesetu godišnjicu od završetka Drugoga vatikanskog koncila, tražili temeljna dostignuća Koncila, između mnogih na prvo su mjesto stavili otkriće Crkve kao zajedništva. Od tada riječ zajedništvo uživa neprekidnu popularnost. No, u novije vrijeme taj je pojam opterećen višeznačnošću, pa se naročito u kontekstu društvenih znanosti upotrebljava vrlo suzdržano. To se npr. pokazuje u činjenici da se Crkva preobražava kao ona društvena tvorevina u kojoj, za razliku od okoline, doživljena kao otuđenje i bezimenost, svoje ispunjenje nalazi romantična čežnja za stanjem u kojem su ljudi jedni s drugima u bogatim zajedničkim odnosima. U unutarcrkvenom kontekstu pojam zajedništva mora dosta često trpjeti kako bi se razlučili unutarnji sukobi i polarizacije. Stoga teološka primjena kategorije zajedništva mora biti svjesna i ideoloških konotacija.

Jedno točnije shvaćanje odnosa između pojedinca i zajedništva uvijek je iznova zadavalo probleme. Raspad tradicionalnog društvenog poretka na početku novoga vijeka i zajedno s time obrat iz kozmocentričnosti u antropocentričnost uveli su iskustvo subjektivnosti osobe koje je katkada stavljalo u pozadinu društveni značaj čovjekove egzistencije.¹² Povijest teologije u novom vijeku dokazuje kako se teološka refleksija teško muči kako bi se uklopila u ovu novu polazišnu situaciju antropološkog samorazumijevanja i kako ne bi samo ponavljala slike o čovjeku i društvene oblike koji su prethodili novom vijeku. Nije slučajno da protestantska tradicija visoko vrednuje načelo subjektivnosti, dok se u Katoličkoj crkvi sve do Drugog vatikanskog koncila jednostrano naglašavalo institucionalno stanovište. Danas možemo kazati da se čovjekova personalnost i društvenost uzajamno uvjetuju i otvaraju. Pravi čovjek nije pojedinac zatvoren u sebe nego otvorena, relacijama bogata osoba. Prava čovjekova subjektivnost je «Ja» koje sebe prima i ostvaruje kroz «Ti» u strogo uzajamnoj intersubjektivnosti. Kršćanski konkretnije: Tako kao što je Isus spoznao Boga kao ljubav prema drugome koji je stranac, siromah i grješnik, a sebe shvaćao polazeći od njega, tako se kršćanska egzistencija po svom duhu pokazuje u spremnosti i sposobnosti da se odredi polazeći od bližnjega, pa i neprijatelja – i to naočigled svoje smrtnosti, svoje krivnje, svog neprijateljstva ... (G. Fuchs).

Crkva kao zajedništvo vjernika pozvana je i ovlaštena u društvu znakovito ostvarivati tu vrstu međusobnog ophođenja i druge na to poticati. To bi trebalo biti njezino shvaćanje univerzalne solidarnosti. U formulaciji «općinstvo svetih» (*communio sanctorum*) prihvaćen je počam od V. st. pojam zajedništva u Apostolsko vjerovanje. U ovom je nazivu zadržan odnos napetosti koji je za Crkvu konstitutivan: Na jednoj strani *communio* kao objektivna prethodna datost kroz sudjelovanje u danom «sancta», a s druge strane subjektivno ustrojstvo ove *communio* koje se naslanja na «*sancti*» kao zajedništvo. Crkva živi kao zajedništvo vjernika, a to je više od aktualnog skupa pobožnih pojedinaca. No, ona nije anoniman kolektivni subjekt nego živi kao zajedništvo od pojedinih vjernika, živi od «osjećaja vjernika» (*sensus fidelium*) koji se temelji na krsnom pozivu i izabranju. Ova višestrukost u jedinstvu dolazi do izražaja u koncilijarnoj strukturi Crkve. Bude li se ona protegnula na mjesno ostvarivanje Crkve, to će značiti sudjelovanje svih karizmi u izgradnji zajednice. Izvor i

¹² Usp. N. METTE, «Gemeinschaft», u: *Lexicon religiöser Grundbegriffe*, Verlag Styria, Graz Wien Köln, 1987., 323-327.

temeljno zbivanje toga je bogoslužna zajednica kao konkretni koncilijarni proces u kojem se «međusobno priopćavaju pluralnost mnogih darova i zajedništvo Tijela Kristova, proturječnost ljudskog shvaćanja i jedinstvo evanđelja» (W. Huber). Protegnuta na daljnje crkvene razine zajedništvo se širi među zajednicama i Crkvama i stremlje prema univerzalnoj komunikaciji, sve do zajedništva svega ljudskog roda, kako uči Drugi vatikanski koncil u konstituciji *Radost i nada* (GS). Tako se Crkva ostvaruje kao živo zajedništvo ljudi koji se onkraj svih ograda rasa, klasa i jezika prihvaćaju kao Isusovi prijatelji. U osvjedočenom skladu s Isusovim djelovanjem i Isusovom mukom zajedništvo vjernika živi i trpi s ljudima, prakticirajući solidarnost naročito sa siromašnima i prikraćenima. Time se stvara pretpostavka istinske «religijske ekumene» koja se sastoji «u zajedničkom otporu protiv uzroka nepravednih patnji u svijetu; protiv rasizma, protiv netrpeljivosti prema strancima i protiv nacionalistički ili čisto etnički obojene religioznosti s njezinim ambicijama prema građanskom ratu. Ali, također, i protiv hladne alternative svjetskog društva u kojem sve više nestaje «čovjek» u na same sebe usmjerenim sistemima ekonomije, tehnike i njezine kulturne i komunikacijske industrije, protiv svjetskog društva u kojem svjetska politika sve više gubi svoj primat u odnosu na svjetsko gospodarstvo s njegovim zakonima tržišta koji su odavno ispustili iz vida čovjeka».¹³ U svom realnom obliku Crkva pokazuje elemente svih oblika suživota ljudi od skupine do organizacije. Ona ima zadatak tražiti onaj društveni oblik u postojećem društvu koji stvara ozračje koje nastaje kad Bog ljude «poziva u zajedništvo sa svojim Sinom» (1Kor 1, 9).

Tragom koncilskih intelektualaca kod nas

Je li moguće i kako izgrađivati zajednicu u kojoj će zajedništvo zaista biti mjerilo ponašanja i inicijativa i to ne samo za strogo kršćansku zajednicu već i za širu društvenu zajednicu? Pokojni profesor Vjekoslav Bajsić čiju je misaonu bistrinu Tomislav Šagi-Bunić ocijenio kazavši da je Bajsić – citiram po sjećanju – «najveći intelektualac Katoličke crkve u Hrvatskoj u drugoj polovici XX. stoljeća», mnogo se bavio «animalnim mehanizmima» u čovjeku koji uzrokuju i ljudska animalna ponašanja. On je smatrao da se čovjek daleko više animalno ponaša nego li je to spreman priznati. Na pitanje zašto je tome tako Bajsić odgovara da je to zato što si čovjek nedovoljno priznaje i dovodi k svijesti da je «animal rationale». Budući da se čovjek od životinja razlikuje po razumu, lako mu se i nerijetko dogodi da razumski preskoči svijest o svojoj animalnosti. No, to ne vodi dobrom, štoviše, može voditi do još goreg animalnog stanja u čovjekovu ponašanju kad čovjek intelektualac svojom racionalnošću i intelektualnim instrumentarijem pojača animalne automatizme s kojima se nije svjesno i odgovorno suočio i nije ih u sebi ukrotio. To postaje još očitije u grupi iz koje čovjek dolazi i koja je starija od njega, za koju Bajsić kaže da je «posebna životinja koja nije pokrštena do dana današnjega».

Bajsić predlaže ozbiljno sučeljavanje sa svojim animalnim mehanizmima, kako na području individualnosti, tako i na području zajednice. Jedino u Kristu i evanđelju Bajsić vidi mogući izlaz iz čovjekovih i društvenih urođenih automatizama. Izazov novog zajedništva, nove evanđeoske vizije ljudske grupe, stoji pred čovjekom kao poziv da ga ostvari. Taj poziv evanđelja još nije ostvaren, i Crkva može i ima rješenje kako pomoći čovjeku. Ono što krase Bajsićevu misao jest da njegova vizija zajedništva nije ponuda upućena samo kršćanima već svim ljudima bez razlike. Cilj mu je ostvarenje zajednice slobodnih ljudi koji svoju sigurnost

¹³ J.B. METZ, «U pluralizmu religioznih i kulturalnih svjetova», u: *Politička teologija*, KS, Zagreb, 2004., 305.

nalaze u Ocu nebeskom i u svojem djelovanju nastoje oko suobličenja, tj. da se identificiraju s Njim po Isusu Kristu.¹⁴

U tim Bajsićevim mislima nalazim dodirne točke razmišljanja o pozivu kršćanina, kršćanskoj zajednici i zajedništvu kod druge dvojice vrsnih kršćanskih intelektualaca pokoncilске Crkve u Hrvatskoj, Tomislava Šagi-Bunića i Josipa Turčinovića. Svoj ovoj trojici bilo je stalo graditi zajedništvo i zajednice među ljudima koji bi se udruživali s ciljem da iz bogatstva ispunjenosti svojeg odnosa s Bogom taj odnos svjedoče svim ljudima pomažući im u njihovu otkrivanju vlastite istine pred Bogom. U Bajsićevim i Šagi-Bunićevim razmišljanjima, ali i pothvatima (u čemu je prednjačio J. Turčinović), prepoznajem kršćanske teologe koji su okupljali intelektualce različitih profila i s njima gradili društveni konsenzus u osnovici utemeljen na evanđelju. Bilo im je stalo graditi zajednicu ljudi koji bi bili jedna velika Božja obitelj u kojoj bi svaki pojedinac bio prihvaćen u cjelovitosti istine svoga bitka; zajednicu koja bi živjela snagom vjere i nade u ostvarenje Božje prisutnosti među ljudima u zrelosti i odgovornosti kršćana koji bi je tvorili.

Kao što je Bajsić upozorio na potrebu liječenja onog animalnog u nama, tako je Šagi-Bunić upozorio na jednu konstantu koja se u europskim okvirima pripisivala Hrvatima, a koju je potrebno danas mijenjati. Naime Hrvatima se, poglavito na temelju njihova katoličkog pripadništva, povijesno pripisivala lojalnost (vjernost) zakonitom vladaru, kako duhovnom (papi), tako i političkom (caru). No, jednako se tako Hrvatima pripisivalo radikalno buntovništvo, «neki zahtjev za slobodom koji graniči s kaotičnošću, i opće nezadovoljstvo s bilo kojom vlašću».¹⁵ Za ovu lojalnost-buntovništvo nije teško u hrvatskoj povijest naći vrsne intelektualce: buntovnik Markantun De Dominis, konciliarist Ivan Stojković, utopist i vizionar Josip Juraj Strossmayer i mnogi drugi. U sadašnjim prilikama samostalne Hrvatske, od bitne je važnosti pripomoći da se izgradi svijest zdrave i kritičke lojalnosti prema vlastitoj državi, ne podaničke niti udvorničke. I tu je uloga intelektualaca od izuzetne važnosti. Naime, ono buntovništvo prema svakoj vlasti izraslo kao otpor protiv tuđinske vlasti nema više osnove. Dakako, u duhu katoličkih načela koja je usvojio Drugi vatikanski koncil, lojalnost koju valja izgrađivati ne odnosi se više na neku konkretnu vodeću osobu, već na demokratsku pravnu državu, u kojoj i Crkva prepoznaje svoje mjesto, i to prema načelima nepovredivosti osobe, supsidijarnosti i solidarnosti, kako su europski biskupi to formulirali na izvanrednoj sinodi god. 1991. u Vatikanu. Oni su tada postavili «stupove novoga društva» za budućnost Europe na kojima i nama valja graditi društveni konsenzus: «*Načelo dostojanstva svake osobe* – s temeljnim pravima koja joj pripadaju prije svakog društvenog određenja te joj se ne mogu zaniijekati niti oduzeti ni odlukom većine - ; *načelo supsidijarnosti* – koje se tiče prava i nadležnosti svih zajednica, i *načelo solidarnosti* – koje zahtijeva ravnotežu između slabijih i jačih – mogu tvoriti, doista, stupove novoga društva koje valja izgrađivati u Europi».¹⁶

Tu bih ukazao na još jednu značajku nas Hrvata koju bi u našim sadašnjim društvenim odnosima trebalo mijenjati, a to je narcisoidna zagledanost u same sebe i napast isključivosti. Potreban nam je smisao za dijalog i suradnju, izgradnja svijesti njegovanja brige za druge. Zrelost kršćanina i kršćanskih zajednica, kako je znao govoriti Vjekoslav Bajsić, bitno se sastoji u tome da prestanu biti zaokupljeni samima sobom i da počne njegova i njihova briga za druge, za cjelokupnu stvarnost koja se svih tiče, kako onih u Crkvi tako i onih koji nisu u njoj. Za te ciljeve bitno je da Crkva ne smije nuditi, bilo svjesno bilo podsvjesno, krivu sliku Boga i nametati Božji zakon kao igranje uloga. Jer, niti je Bog uloga niti se uloge pred njim mogu igrati. Bog je osoba i želi čovjeka kao osobu u njegovoj jedincatosti i neponovljivosti,

¹⁴ Usp. Ž. BIŠĆAN, *Obrisi kršćanske antropologije u misli Vjekoslava Bajsića* (magistarski rad izrađen na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu), Zagreb, 2004., *passim*.

¹⁵ T. ŠAGI-BUNIĆ, «Duhovno-moralna polazišta za budućnost Hrvatske», u: *Prema civilizaciji ljubavi*, KS, Zagreb, 1998., 277-278.

¹⁶ Izjava «*Da bismo bili svjedoci Krista koji nas je oslobodio*», br. 10, KS, Zagreb, 1992..

onakvog kakvog je stvorio i da ostvari sve svoje potencijale koje je u njega posadio. Bog želi cijeloga čovjeka i Crkvu da pomogne konkretnom čovjeku u rastu njegove cjelovitosti. Tu je naročito važna uloga intelektualca koji ne smije igrati ulogu u nekoj grupi, stranci ili svjetonazoru, već treba biti istinski svjedok svojih najdubljih osobnih uvjerenja, religioznih, filozofskih, znanstvenih, stručnih.

Bajsić i Šagi-Bunić puno su razmišljali o Božjoj pedagogiji prema čovjeku. Obojica opetovano ponavljaju da je moguća evanđeoska preobrazba čovjeka po evanđeoskim načelima identifikacije s Ocem nebeskim u božanskom djelovanju. Božja je to pedagogija koja odbacuje prepuštanje svojim urođenim, te stoga neupitnim, reakcijama i ponašanjima po ključu identifikacije s grupom i ulogom u njoj, a što je izraz animalnog dijela u ljudskoj naravi. Puno toga animalnog ima u nama, i Bajsić je često znao upozoravati kako je nužno suočiti se s tim animalnim u sebi, prepoznati ga, jer je to jedini put da onda uznastojimo oslobađati se evanđeoskom logikom svoje destruktivne animalnosti.

Neka mi se ne zamjeri ako sam spomenuo upravo ovu trojicu ljudi a druge izostavio. Zaista smatram da je u našoj suvremenoj pokoncilskoj hrvatskoj katoličkoj prošlosti bilo još mnogo ljudi koje bi trebalo ugraditi u traženje našeg intelektualnog i religioznog konsenzusa, kako u Crkvi tako u društvu u cjelini. Ovu sam trojicu spomenuo samo zato što predvode povorku onih koji su, čini se, prebrzo zaboravljeni. Sam Šagi-Bunić pripremio je materijale za knjigu pod naslovom «Uloga intelektualca u Hrvatskoj» koju je žarko želio objaviti i na kojoj je mnogo radio. U ostavštini čeka konačnu redakciju i objavljivanje. Osim toga više je puta ukazivao na potrebu stvaranja hrvatske teološke prosopografije, tj. bilježenja i prisjećanja na naše kršćanske intelektualce i mnoge kršćanske vjernike po župama koji su svoj život «osjećajem vjernika» (*sensus fidelium*) ugradili u stvaranje «zajedništva svetih» (*communio sanctorum*), a što je Crkva po svom pozivu. Ove dvije stvarnosti bile su česte teme Šagi-Bunićevih razmišljanja i govora. One svakako tvore temelj zanimanja i zadatka kršćanskog intelektualca. U stvaranju takvog zajedništva kršćanstvo afirmira evanđeosku vrednotu služenja kao konkretnu primjenu znanja. «Kršćanstvo je donijelo ideju da je znanje služenje. Božanski je Logos postao čovjekom, ne da gospoduje, nego da služi, i da daje život za druge. To je najbitnija kršćanska poruka svima misliocima (intelektualcima), da služe kako bi svi došli do istine i života. (...) Nastupilo je vrijeme propasti, ili afirmacije Boga ljubavi po kojemu je znanje dužnost služenja drugima, pa makar trebalo to zapečatiti smrću. Mislim da ne treba izričito reći: eto temeljne misli za sadašnje intelektualce. I u Crkvi i u svijetu».¹⁷ Služenje je tako temeljna kršćanska odrednica. Ono nam je dano odnosno darovano time što nam je sam Bog sebe dao u svom Sinu. Darovanost Sinova u njegovu je ljudskom liku, Isusu iz Nazareta, ostvarena kao zadanost, kao zadaća koju je Sin Božji izvršio kao čovjek. Iz toga slijedi da kršćanin ono što od Boga prima kao darovano odnosno dano ima dužnost prihvatiti kao zadaću koju treba izvršiti. Memoriju danosti (darovanosti) kršćanin je pozvan pretvoriti u zadanost, u odgovornu zadaću. Jedna od odgovornosti intelektualca za društveni konsenzus u Hrvatskoj svakako je čuvanje memorije na intelektualne vizionare naše Crkve i onda u njihovim vizijama danas tražiti i prepoznavati sastavnice intelektualnog konsenzusa za naše sutra.

Sažetak (za prevesti na strani jezik)

¹⁷ T. ŠAGI-BUNIĆ, «Uloga intelektualca u Crkvi i društvu», u: *Prema civilizaciji ljubavi*, KS, Zagreb, 1998., 324.

Čovjek kao suradnik i Božji partner sudjeluje po Kristu u stvaranju i otkupljenju svijeta na svim područjima koja pripadaju vremenitom redu kao što je obitelj, kultura, gospodarstvo, umijeća i struke, ustanove, političke zajednice, međunarodni odnosi. To konkretno znači da kršćanska odgovornost za svijet i za društvo u kojemu kršćanin živi i djeluje uključuje sve sfere života, primjerice, odgovornost za život, nerođen kao i onaj u odmakloj dobi, za živi svijet (ekologija), za oblikovanje političkih i gospodarskih struktura, za promicanje ljudskih prava, za mir u svijetu. To isticanje autonomije zemaljskih stvarnosti u skladu je s kršćanskim pozivom i čovjekovom slobodom, ali uz uvjet da čovjek ne zanemari svoj odnos i odgovornost prema apsolutnoj slobodi Boga stvoritelja i suverenost Božjih prava nad čovjekom i njegovim odnosom prema stvorenoj zbilji.

Odgovornost je intelektualca da ne upadne u napast naklonosti prema političkim strastima, kao što su želja za praktičnim djelovanjem, žeđ za neposrednim uspjehom, isključiva usmjerenost na postizanje cilja, prezir spram argumenata, preuveličavanje, mržnja, fiksne ideje. Moderni intelektualac, kojemu je poziv traganje za vječnim istinama, nerijetko vjeruje da će biti veći ako se bude bavio politikom, a to je iluzija. Naprotiv, poziv je intelektualca u društvu izgrađivati zajedništvo. U osvjedočenom skladu s Isusovim djelovanjem i Isusovom mukom, kršćanski intelektualac zajedništvo vjernika živi i trpi s ljudima, prakticirajući solidarnost naročito sa siromašnima i prikraćenima. Da je moguće izgrađivati zajednicu u kojoj će zajedništvo zaista biti mjerilo ponašanja i inicijativa, - i to ne samo za strogo kršćansku zajednicu već i za širu društvenu zajednicu - svjedoče svojom pisanom riječi i svojim djelima hrvatski koncilski intelektualci druge polovice XX. stoljeća Vjekoslav Bajsić, Josip Turčinović i Tomislav Šagi-Bunić. U Kristu i njegovu evanđelju oni su vidjeli i gradili mogući izlaz iz čovjekovih i društvenih urođenih automatizama nošenima destruktivnim strastima. Ono što krasni misli ovih naših intelektualaca je da njihova vizija zajedništva nije ponuda upućena samo kršćanima već svim ljudima bez razlike. Izazov novog zajedništva, nove evanđeoske vizije ljudske grupe, stoji pred čovjekom kao poziv da ga ostvari. Taj poziv evanđelja još nije ostvaren, i Crkva može i ima rješenje kako pomoći čovjeku. Bog želi cijeloga čovjeka i Crkvu da pomogne konkretnom čovjeku u rastu njegove cjelovitosti. Tu je naročito važna uloga intelektualca koji ne smije igrati ulogu u nekoj grupi, stranci ili svjetonazoru, već treba biti istinski svjedok svojih najdubljih osobnih uvjerenja, religioznih, filozofskih, znanstvenih, stručnih, na svim sektorima kulture.

Ključne riječi: *svijet, društvo, intelektualci, odgovornost, politika, zajedništvo, društveni konsenzus, Drugi vatikanski koncil*